

terug te vinden in contemporaine afbeeldingen of citaten.

De prent 'Al 's Werelds goed, is Poppe-goed' uit 'EMBLEMATA of Sinne-werck' (bladzijde 362) van Johan de Brune uit 1624 (de tweede druk, zonder jaartal, gedrukt bij Abraham Latham in Amsterdam), geeft aan dat het speelgoed niet altijd braaf spelende kinderen oplevert zoals Sillemans en Luiken ons die voorspiegelen. Dit meisje in een kinderstoel, met de wolfstandrammelaar aan de rokken hangend, heeft al haar speelgoed overboord gegooid: een mandje, haar pop en wat poppegoed: kan, lepel en beker (ill. 10). Waarschijnlijk wil ze gewoon uit die kinderstoel.

Tekst en samenstelling

Annemariëke Willemsen

Lay-out

Dingenus van de Vrie

Fotografie

Tom Haartsen
(uitgezonderd ill.5)

Herkomst voorwerpen op foto's

Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam, Collectie Van Beuningen-de Vriese. Uitgezonderd ill. 3: emmer,

10 Emblemata III, Johan de Brune, 1624

362

EMBLEMATA.

LII.

Al 's Werelds goed,
Is Poppe-goed.

*Al warmen hier op Aerden siet
Is Poppe-goed, en anders niet.
De Mensch, al wat hy daer van vint,
Die speelt mee, gelyck een Kind.
Hy heeft het Lief een korten tijd,
Dat hy daer naer licht van hem smijt.
Zoo is de mensch dan, als men vindt,
Niet tweemaels, maer altijd een Kind.*

A.E.S.

lepel, schep, vuurklok; ill. 4:
rechtse bordje; ill. 9: emmer,
komfoor, papkom, treeft,
schuimspaan, koekepan en haal;
Particuliere collectie, Delft.

Literatuur

- G.A. van Es, *Zedenkundig vermaan voor jong en oud*, uit de prentenboeken van Jacob Cats, Culemborg 1977.

- H. Noorlander, Mijn zusje heeft een keukentje... *Antiek*, jrg. 5, 1970/1971, p. 205-212.
- G.D.J. Schotel, *Het Oud-Hollandsch Huisgezin der Zeventiende Eeuw*, Leiden 1903.
- A. Willemsen, *Kinder-spel en Poppe-goet*, Zeventiende-eeuwse miniatuur-gebruiksvoorwerpen en hun functie. Te verschijnen in *Antiek*, voorjaar 1994.

Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam

Informatie Kunstnijverheid

Poppe-goet

miniatuur-gebruiksvoorwerpen in de 17de eeuw: vondsten, prenten en citaten

Vanaf 26 februari 1994 is in het paviljoen Van Beuningen-de Vriese een aantal miniatuur-gebruiksvoorwerpen opgesteld in de schaduw van een boek van Jacob Cats dat is opengeslagen bij een prent waarop dezelfde voorwerpen te zien zijn. Deze opstelling maakt deel uit van een presentatie-cyclus van het Boymans-van Beuningen Documentatie-systeem Pre-industriële Gebruiksvoorwerpen © 1989.

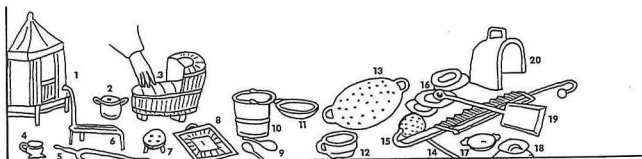
Gebruiksvoorwerpen in miniatuur zijn in diverse museale collecties aanwezig en worden vrij regelmatig gevonden bij opgravingen. De functie van deze voorwerpen is echter niet altijd af te leiden uit alleen de archeologische gegevens zoals vorm, produktiewijze, decoratie en vondstcontext. Daarom moet aanvullende informatie gezocht worden in contemporaine afbeeldingen op prenten en vermeldingen in teksten.

1 Kinder-spel, Experientia Sillemans 1625

Prijs f 1,-

vanaf 26 februari 1994

Een van de meest populaire boeken in de zeventiende eeuw is het 'Houwelijk' van Jacob Cats (1577-1660). Dit boek is in feite een handleiding voor een gelukkig huwelijksleven in proza-gedichten en prenten, met een sterk moralistische inslag. Het verscheen in 1625 en werd vele malen herdrukt. Toen het in 1655 werd opgenomen in de verzamelband 'Alle de Wercken, so oude als nieuwe, van de Heer Jacob Cats', vermeldde de Amsterdamse uitgever Jan Jacobsz. Schipper in zijn 'Voorbericht': 'Van 't Huwelyk weet ick by de vyftigh duysent

gedrukt te tellen'. Het Houwelijk begint met het lange gedicht 'Kinder-spel', waarin een groot aantal gangbare kinderspelletjes wordt beschreven, voornamelijk ten dienste van de moraal die er aan gegeven kan worden. De bijbehorende prent uit de eerste druk (bladzijde 41) draagt de titel 'Ex nugis seria', wat zoveel betekent als 'Ernst uit grappige dingen' of, zoals Cats het zelf schrijft, 'Mal dat wijsheyt leert'. De gravure is gemaakt en ondertekend door Experiens Sillemans (ill. 1). De prent toont een stadsplein, namelijk het Voorhout in Den Haag, vol

spelende kinderen. Centraal staat een stoet van als soldaat verklede kinderen, met daarnaast op de voorgrond aan de ene zijde een groepje jongens en meisjes dat blindemannetje speelt, aan de andere kant een groepje meisjes met poppen en het bijbehorende 'poppeservies' (ill. 2). Zowel de soldaatjes als de poppemoeders zijn terug te vinden in één strofe van het gedicht:

*'Siet hoe de mensch sijn eygen aert
Oock in de kintsheyt openbaert!
Het meysje speelt met poppegoet,
Het knechtje toont een hoger moet;
Het meysje doet de wiege gaen,
Het knechtje laet den trommel slaen;
Het meysje speelt met kleyn beslach
Dat tot de keucken dienen mach'.*

De tekst geeft geen aanwijzingen hoe dat 'poppe-goet' eruit zag. Niettemin tekende Sillemans op zijn prent een grote hoeveelheid van dit poppegoed. Kennelijk wist hij uit zijn omgeving waarmee er werd gespeeld. Een wieg staat prominent op de voorgrond en een meisje 'doet de wiege gaen' zoals Cats het schrijft. Maar het 'kleyn beslach, dat tot de

keucken dienen mach' is door Sillemans vertaald in allerlei voorwerpen (ill. 2a):

1 hemelbed?, **2** pot met deksel, **3** wieg, **4** kopje, **5** kooltjestang, **6** vuurbok, **7** stoof, **8** schaal, **9** twee lepels, **10** emmer, **11** papkom, **12** kookpot, **13** vergiet, **14** schuimspaan, **15** haal, **16** vier borden, **17** papkom (brandewijnkom), **18** pot (kwispedoor), **19** schep, **20** vuurklok.

Blijkbaar was dit allemaal gebruikelijk speelgoed in zijn tijd.

Deze miniatuur-voorwerpen worden in het gedicht aangeduid met 'poppe-goet', een term die de functie impliceert: het materiaal wordt hiermee als speelgoed

aangegeven. Die term is in de zeventiende eeuw gebruikelijk; ook Jan Luiken (zie ill. 5) en Johan de Brune (zie ill. 10) gebruiken het woord 'poppegoed' voor deze miniatuur-voorwerpen. Meestal wordt het poppegoed afgebeeld in de context van een 'Emblema', een prent met bijbehorende tekst, meestal met een moralistische les. Zo hoort bij de prent van Jan Luiken (ill. 5) het versje:

*'Wat is de Wereld, voor 't gemoed?
Als kinderachtig Poppegoed.
Het Poppegoed, voor 't jonge Kind,
Waar in het Meisje vreugde vind,
Is ook een Spiegel voor de*

*Ouden:
Dat zy het toe betrouwde Pand,
van 't Edele bejaard verstand,
Met Poppegoed niet op en houden'.*

In onze tijd wordt de term 'poppegoed' ambivalent gebruikt; er kan zowel materiaal voor in een poppenhuis mee bedoeld worden als miniatuur-voorwerpen om met de poppen mee te spelen, dus overeenkomstig met Cats, Luiken en De Brune. Het gaat hierbij natuurlijk om materiaal in twee verschillende formaten; de speelgoed-vergiet op ill. 7 is zo' 11 cm. in doorsnee, een vergiet uit een poppenhuiskeukentje mag niet groter zijn dan een of twee centimeter.

Opmerkelijk genoeg worden deze hele kleine voorwerpen, die je als 'poppenhuisraad' zou kunnen aanduiden, vaker als speelgoed herkend wanneer ze in museale collecties of opgravingen voorkomen dan de grotere variant, terwijl een poppenhuis in de meeste gevallen amper speelgoed kan worden genoemd. Maar het zeer kleine formaat van deze voorwerpen laat blijkbaar weinig andere interpretaties open. Er komen echter, waarschijnlijk al in de late Middeleeuwen, miniaturen als decoratie voor. Het is niet duidelijk of dat op grote schaal gebeurt, zoals later in de pronkkabinetten of de sinds de jaren zestig zo geliefde 'letterbak', maar het is best mogelijk dat sommige van deze miniatuurtjes puur decoratief waren bedoeld; de meeste

poppenhuizen waren dat immers ook. In de zeventiende eeuw wordt met de term 'poppegoed' echter steevast geduid op miniatuurvoorwerpen om te gebruiken bij het spelen met de poppen.

Museum Boymans-van Beuningen bezit in de archeologisch-historische collectie Van Beuningen-de Vriese tientallen miniatuurgebruiksvoorwerpen uit de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw die goed te vergelijken zijn met de door Sillemans getekende voorwerpen (ill. 3). Van de voorwerpen op de prent is niet goed te zien van welk materiaal ze waren gemaakt, al lijkt een aantal ervan (bijvoorbeeld de haal, schuimspaan en schep) van metaal te zijn. De voorwerpen uit

Museum Boymans-van Beuningen zijn over het algemeen gemaakt van aardewerk, steengoed of tin, alle gangbare en relatief goedkope grondstoffen.

Ook Jacob Cats geeft aan dat dit speelgoed in zijn tijd vaak van goedkoop materiaal was gemaakt. In een aangepaste versie van het gedicht 'Kinderspel' in de 'Emblemata Moralia et Economica' uit 1627 schrijft hij: *'Den huysraet van dit poppegoed, Verheught der meyskens sacht gemoet, Al is het best maar loot off eerd', Sij achten 't al van grooter weerd'*.

Deze geschreven bron vult hier een lacune in onze kennis over dit poppegoed; het was van lood of aardewerk gemaakt.

De speelgoed-functie van deze voorwerpen is omstreken. Vaak worden ze als pottenbakkersmodellen omschreven. We weten echter niet of het in de zeventiende eeuw de praktijk was dat men eerst een klein model bekeek alvorens een 'groot' voorwerp te bestellen. Wel is bekend dat gebruiksvoorwerpen gewoon vanuit een voorraad worden gekocht; modellen zijn dan niet nodig. Bovendien is een groot

aantal van de miniatuurvoorwerpen vrij slordig uitgevoerd: het is dan ook maar de vraag of het commercieel gezien verstandig was zo'n voorwerp als 'klantentrekker' te gebruiken.

Verschillende produktiecentra van keramiek hadden hun eigen miniatuurvaatwerk, herkenbaar in de eigen aardewerktraditie vervaardigd en daardoor aan het centrum te koppelen. Voorbeelden zijn Bergen op Zoom, Raeren, Delft en het Weser-gebied (Ill. 4). Zouden de ruw gedecoreerde bordjes en het simpele kleine kannetje in het Weser-aardewerk een gunstig beeld geven van de produktie van het centrum? Het lijkt aannemelijker dat een pottenbakkerij gewoon kleine varianten van zijn eigen materiaal maakte, als speelgoed of voor welk ander doel dan ook.

Dezelfde ruwe uitvoering van veel van de miniatuurgebruiksvoorwerpen pleit ook tegen een interpretatie als meesterproef, die zeker met betrekking tot tinnen voorwerpen wel wordt gehoord. De meesterproef waarmee een gezelschap in een gilde kan worden opgenomen kenmerkt zich juist door een zeer hoge kwaliteit in de uitvoering.

Miniatuurvoorwerpen uit de

zeventiende en achttiende eeuw waarvan de uitvoering duidelijk wijst op een seriematige produktie versterken het idee dat het hierbij niet om pottenbakkersmodellen of meesterproeven gaat.

De uitvoering en andere aspecten van het uiterlijk van de voorwerpen geven blijkbaar geen uitsluitsel over het toenmalige gebruik van deze kleine gebruiksvoorwerpen. De prenten uit deze tijd geven hiervan wel een beeld. Op de prent van Sillemans is het

materiaal als speelgoed herkenbaar en ook op een prent van Jan Luiken wordt met de miniatuurvoorwerpen duidelijk gespeeld. De prent 'Het Poppegoed' (bladzijde 53) uit 'Des Menschen Begin, Midden en Einde' uit 1712, in Amsterdam uitgegeven bij de Wed. P. Arentz en K. van der Sys (ill. 5) toont vier meisjes die met poppen en poppegoed spelen. Ze zitten voor een open deur en rangschikken allerlei miniatuurvaatwerk op een kastje en een tafel, op de treden voor het huis. Ook bij Luiken zien we bordjes,

5 'Het poppegoed', Jan Luiken, 1712 (Schotel 1903:75)

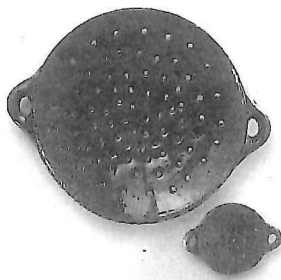

kommetjes, kannen, lepels, een haal, schep en kooltjestang, grotendeels dezelfde voorwerpen als op de prent van Sillemans.

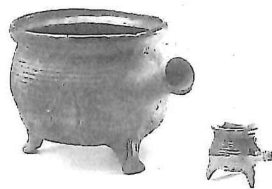
Wat opvalt is dat de borden waarmee gespeeld wordt vrij groot zijn, misschien zelfs wel groot genoeg om gewone gebruiksvoorwerpen te zijn. Ook dat wijst er op dat het formaat van gebruiksvoorwerpen geen goed criterium is om de functie te bepalen: Vrij grote borden blijken als speelgoed te hebben gefunctioneerd, en er zijn ook 'gewone' functies bekend voor heel kleine voorwerpen, zoals zalf- of apothekerspotten, spinpotjes, verfkometjes en smeltkroesjes. Het onderscheid tussen poppegoed en gewone gebruiksvoorwerpen wordt nog

bemoeilijkt doordat de miniatures vaak exacte kopieën blijken te zijn van de grote voorwerpen. Het is mogelijk bij vrijwel elk miniaturgebruiksvoorwerp een 'grote broer' te vinden. Voor de kleine tentoonstelling **'Sophia speelt met Poppe-goet, speelgoed-gebruiksvoorwerpen 16de-18de eeuw'** die tot en met 15 mei 1994 te zien is, deels in het museum en deels bij de bureu, het nieuwe Sophia-kinderziekenhuis, werden koppels gemaakt van gebruiksvoorwerpen en miniatures, zo getrouw mogelijk op elkaar lijkend (ill. 6, 7 en 8). De trefzekerheid waarmee de miniatures als kopieën van dagelijkse gebruiksvoorwerpen zijn gemaakt, is niet verwonderlijk. Door de eeuwen

heen lijkt het een gegeven te zijn dat speelgoedvarianten van aardewerk en meubilair zoveel mogelijk op het echte materiaal moeten lijken. Het spel met de poppen is immers een nabootsing van de 'grote mensen'-keuken, eettafel of slaapkamer thuis. Hoe echter, hoe beter. Dat de kleine kandelaar (ill. 6) er heel echt uit ziet en eventueel zelfs gewoon als kandelaar gebruikt zou kunnen worden, maakte hem als speelgoed waarschijnlijk alleen maar geliefder.

7 Vergieten, 1600-1650, Noordelinde

8 Kookpotten, ca. 1600

Het scala aan miniaturvoorwerpen dat zich in het Museum Boymans-van Beuningen bevindt is groot, en varieert van de reeds genoemde vergieten, kommetjes, en haardattributen tot een houten bordje en een miniatur-roemer (ill. 9). Dat houdt in dat vrijwel alle op

de prenten getoonde voorwerpen als archeologische vondsten zijn overgeleverd, en nog veel meer, in alle gangbare grondstoffen en vormen. Waar de archeologische gegevens geen antwoord kunnen geven op de vraag waartoe deze miniaturgebruiksvoorwerpen in

hun eigen tijd gediend hebben, geven de prenten geven als enige zekerheid over de functie van het materiaal: Het is in ieder geval speelgoed geweest.

Of er *daarnaast* miniatures met andere functies voorkwamen, is niet duidelijk, maar ze zijn niet

9 Miniatur-voorwerpen, 17de eeuw